

УДК 378.12:17.02

DOI <https://doi.org/10.32840/1992-5786.2023.87.16>**Н. В. Трипольська**здобувач вищої освіти спеціальності «Початкова освіта»
Запорізького національного університету

НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ В УМОВАХ СУЧАСНОГО ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Статтю присвячено проблемі формування професійної компетентності майбутніх вчителів початкових класів в умовах сучасного закладу вищої освіти.

Зазначено, що необхідність формування професійної компетентності фахівця зумовлена стрімким розвитком суспільства, а також інтенсивною інформатизацією освітнього середовища, тому вчитель повинен вміти швидко адаптуватися до нових векторів професійної діяльності, які швидко змінюються. За таких умов під час навчання стає обов'язковим не просто штучне накопичення теоретичних знань студентами, а вироблення їхніх професійних вмінь та навичок, які сприятимуть розширенню можливостей працевлаштування на нинішньому ринку праці, соціальної інтеграції у суспільстві та будуть використані майбутніми педагогами у своїй професійній діяльності.

Проаналізовано генезу проблеми модернізації системи освіти та формування професійної компетентності майбутніх учителів початкових класів в умовах сучасного закладу вищої освіти, а також вказано теоретичні підходи щодо визначення, сутності та професійної компетентності педагогів, особливості її формування та вплив на ефективність підготовки майбутніх фахівців початкової освіти. Акцентовано на тому, що відбувається зміщення акценту зі знаннєвої парадигми на компетентнісну, в основі якої лежить ідея діяльного (активного) характеру змісту освіти.

На основі проведеного дослідження встановлено, що формування професійної компетентності – керований процес становлення професіоналізму, тобто це освіта і самоосвіта спеціаліста.

Автором доведено, що набуття професійної компетентності базується на особистісному досвіді, ціннісних орієнтаціях студента, що пропорційно залежать від наведених особливостей, як: переорієнтація на компетентнісну спрямованість професійної підготовки майбутніх педагогів; оновлені вимоги до професіограми та особистісних якостей сучасного педагога; гнучкість та інноваційність системи освіти у початковій школі.

Ключові слова: компетентнісний підхід, професійна компетентність, вища освіта, майбутні учителі початкових класів.

Постановка проблеми. В умовах глобальних квазіінтеграційних процесів, де знання та людський капітал є наріжними каменями розвитку та розбудови суспільства, виняткового значення набуває високоякісна національна вища освіта, яка спрямована на модель підготовки фахівця, ґрунтуючись на міжнародних стандартах діяльності спеціалістів. Теоретичне осмислення та пошук нових підходів до формування цілей і завдань, побудова змісту і структура програм професійної освіти мають бути орієнтовані на ринок праці та розвиток професійної компетентності кожного члена суспільства. Нова парадигма вищої професійної освіти вимагає перегляду існуючих методів навчання та впровадження компетентнісного підходу, що сприятиме підготовці високопродуктивних, компетентних фахівців інноваційного типу зі сформованим синергійним мисленням, орієнтованих на високі професійні досягнення та успішне самоздійснення у професії.

Таке стратегічне завдання здатний виконувати майбутній педагог-професіонал, як суб'єкт, фундаментальною властивістю якого є професійна компетентність. Це фахівець, що здатний щодня бачити нові горизонти власного особистісно-професійного зростання, володіючи засобами самоактуалізації, самопобудови, творчого самовираження, основами комунікативно духовної взаємодії у професійній діяльності.

Таким чином, домінантою сучасної освітньої парадигми у світовому контексті стає орієнтація на підготовку вчителя, спрямовану на творче самоствердження, саморозвиток і самореалізацію протягом життя, на формування основ професійної компетентності, що в подальшому забезпечує конкурентно-спроможність випускників на ринку праці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз актуалітетів досліджуваного явища в психології та педагогіці свідчить, що науковці приділяють належну увагу вищезокресленій проблемі, зокрема таким її аспектам, як:

– теоретичні засади компетентнісного підходу в педагогіці, як важливого чинника забезпечення якісної професійної підготовки фахівців, розглядали (В. Андрущенко, Н. Бібік, А. Богуш, В. Бондар, М. Васильєва, І. Драч, І. Зязюн, І. Єрмакова, Н. Ничкало, О. Овчарук, О. Пометун, О. Савченко, С. Скворцова, Ж. Таланова, Л. Тархна, В. Ягупов, О. Якимчук);

– формування професійної компетентності педагога, її сутність та структурні складові досліджували: А. Богуш, В. Бондар, Л. Ващенко, Т. Добудько, І. Зязюн, А. Маркова, Л. Мітіна, В. Сластьонін та ін.;

– загально-педагогічні та методичні аспекти розвитку початкової освіти (В. Бондар, Н. Бібік, П. Гусак, Я. Кодлюк, Н. Кічук, А. Кучерявий, О. Савченко, Г. Тарасенко, Л. Хомич, Л. Хоружа, І. Шапошнікова та ін.).

Натомість, проблема цілісного осмислення процесу формування професійної компетентності майбутніх учителів початкової школи в умовах сучасного закладу вищої освіти вивчена українськими дослідниками фрагментарно.

Мета статті – обґрунтування процесу формування професійної компетентності та особливостей професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи в умовах сучасного закладу вищої освіти, особливостей професійної підготовки майбутніх учителів початкових класів

Виклад основного матеріалу. На сьогоднішній день особлива увага в суспільстві відводиться підготовці майбутніх учителів школи першого ступеня, оскільки успішність реформ суттєво залежить від початкової ланки освітньої галузі, зміст навчання в якій, а також ключові компетентності й уміння учнів визначені в Державному стандарті початкової освіти. Саме в цьому документі зазначено, що «метою початкової освіти є всебічний розвиток дитини, її талантів, здібностей, компетентностей та наскрізних умінь відповідно до вікових та індивідуальних психофізіологічних особливостей і потреб, формування цінностей, розвиток самостійності, творчості та допитливості» [4].

Аналіз стану професійної підготовки майбутніх вчителів початкової школи в Україні дозволяє виокремити нову ситуацію її розвитку, що зумовлена переходом школи до єдиної за тривалістю початкової освіти, яка працює за новими програмами, підручниками та певною мірою оновленими методиками.

Сучасна початкова школа є варіативною за типами навчальних закладів, методичним забезпеченням і разом з тим покликана забезпечити навченість усіх школярів на рівні, визначеному Державним стандартом загальної початкової освіти. Винятково важливо повною мірою враховувати суттєві зміни в підготовці педагогічних кадрів, зокрема педагогів-професіоналів нової генерації

з конкурентоспроможним рівнем кваліфікації, які мають володіти загальною й педагогічною культурою, враховувати в професійній діяльності тенденції сучасного розвитку шкільної освіти. Майбутні вчителі повинні орієнтуватися не лише в типових педагогічних ситуаціях, але й уміти організовувати навчальну діяльність молодших школярів в умовах варіативності навчально-виховного процесу в початковій школі на основі використання сучасних навчальних технологій [7].

Виходячи із вищезазначеного, сучасне суспільство висуває до особистості вчителя особливі вимоги, пов'язані з тими змінами, що відбуваються в соціальній сфері та сфері освіти. Професійна діяльність вчителя характеризується досить високим рівнем складності, напруженості та інтенсивними міжособистісними відносинами. Йому необхідно здійснювати як заздалегідь заплановані та цілеспрямовано організовані навчальні й виховні заходи, так і часто приймати педагогічні рішення у стихійно виникаючих, непередбачуваних ситуаціях взаємодії з учнями, їхніми батьками, колегами по роботі, адміністрацією тощо.

Аналізуючи ґенезу проблеми модернізації системи освіти та визначенні вимог до випускників закладів вищої освіти широко використовується термін «професійна компетентність». Багато науковців обґрунтовують професійну компетентність як показник відповідності фахівця вимогам професійної діяльності.

Слід зазначити, що поява концепту «компетентність» відповідала викликам епохи постмодерну. На відміну від звичних «знань, умінь і навичок» до структури компетентності увійшли «цінності й якості», що перетворили «виконавця», який знає, уміє і діє, на «свідомого творця», який знає, заради чого і яким чином він діє [8].

Професійна компетентність – це інтегративне утворення особистості, що поєднує в собі сукупність знань, умінь, навичок, досвіду і особистісних якостей, які обумовлюють готовність і здатність особистості діяти у складній ситуації та вирішувати професійні завдання з високим ступенем невизначеності; здатність до досягнення більш якісного результату праці, ставлення до професії як до цінності [2].

Так, Л. Карпова вважає, що професійна компетентність викладача є складним індивідуально-психологічним утворенням на засадах теоретичних знань, практичних умінь, значущих особистісних якостей та досвіду, що зумовлюють готовність педагога до виконання педагогічної діяльності та забезпечують високий рівень її самоорганізації. Компетентність викладача не має вузько професійних меж, оскільки від нього вимагається постійне осмислення розмаїття соціальних, психологічних, педагогічних та інших проблем, які пов'язані з освітою [5, с. 14].

Насамперед професійну компетентність трактують як здатність фахівця до дій узагальненого характеру в професійній сфері. При цьому мається на увазі, що професійно компетентна людина орієнтована на безперервне самовдосконалення та самоосвіту. Ця властивість особистості визначає соціально значущу характеристику її професійної діяльності, що є основним чинником її успішної роботи за спеціальністю.

Зазначимо теоретичні аспекти змісту поняття професійна компетентність на основі аналізу більшості його визначень:

- здатність інтегрувати отримані знання, набуті вміння та навички з метою оптимального виконання професійних обов'язків відповідно до сучасних настанов виробничої сфери (педагогічного процесу);

- здатність здійснювати успішну комунікацію в межах професійної діяльності на засадах партнерства та співпраці;

- готовність використовувати свої здібності для здійснення ефективної професійної діяльності з урахуванням вимог спеціальності та конкретного робочого місця;

- здатність самостійно регулювати, рефлексувати, оцінювати свою діяльність з метою забезпечення адаптації до мінливих умов педагогічного процесу, що змінюються;

- готовність до постійного саморозвитку та самовдосконалення.

Незважаючи на різноманітність думок відносно трактування поняття професійної компетентності, можна констатувати, що більшість авторів розглядають професійну компетентність у двох аспектах: у межах функціонального і особистісного підходів. У межах функціонального підходу компетентність характеризується набором компетентностей, якими повинен володіти фахівець. У цьому випадку структура компетентності визначається сукупністю діяльнісно-рольових та особистісних характеристик, що забезпечує ефективне виконання викладачем обов'язків науково-педагогічної діяльності у закладі вищої освіти. У межах особистісного підходу компетентність розглядається як якість особистості, і її структура характеризується в термінах структури особистості.

Формування професійної компетентності – процес впливу, що передбачає певний стандарт, на який орієнтується суб'єкт дії; процес, який передбачає певну завершеність, досягнення певного рівня стандарту. Формування професійної компетентності – керований процес становлення професіоналізму, тобто це освіта і самоосвіта спеціаліста [2].

Важливою складовою професійної компетентності педагога є вміння реалізовувати ту чи іншу технологію навчання. Адже технологія навчання містить узгоджене поєднання форм, методів

і засобів навчання, тому і її проектування, і реалізація вимагають від майбутніх учителів оволодіння групами компетентностей, позначених дескрипторами: знання, уміння, навички, комунікація, автономія та відповідальність. Формування цих компетентностей ґрунтується на вивченні особливостей процесу навчання педагогічних дисциплін як ланки педагогічного процесу, навчанні його конструювання та керування.

Володіння теорією та навичками практичної діяльності відносять до сутнісних характеристик професійних компетентностей. Мається на увазі, насамперед, здатність фахівця здійснювати в навчальному процесі реалізацію базових та елективних курсів. Крім того, педагог має бути готовий використовувати в навчальному процесі методики, а також технології, що відповідають рівню та якості різного роду освітніх ступенів. Ця готовність фахівця доповнюється здатністю до застосування наукових методів діагностування та аналізу результатів навчання.

Враховуючи реалії сьогодення, на думку Н. Делікатної, майбутній учитель Нової української школи має виявляти професійні вміння, спрямовані на конструювання й проектування освітньої діяльності молодших школярів, а також діяльності, пов'язаної із власним професійним розвитком [3, с. 23].

Вчитель початкової школи повинен бути готовим орієнтувати кожний навчальний предмет на розвиток особистості молодшого школяра, до формування у нього навчальної діяльності, уміння та бажання вчитися. Для цього він спрямовує виховання та навчання на саморозвиток та самореалізацію особистості.

Під час здійснення професійної підготовки велике значення набуває своєчасність надання майбутньому вчителю початкової школи повної і точної інформації про особливості соціалізації молодшого школяра як соціального суб'єкта і перспективи його розвитку для планування і реалізації навчально-виховного процесу в класі. Професійна підготовленість допомагає вчителю в нестандартних умовах приймати правильні рішення, оволодіти педагогічним мисленням, усвідомити ставлення до своєї діяльності з метою полегшення інтеграції особистості школяра із соціальним середовищем. На важливість підготовки майбутнього вчителя наголошує низка державних документів, які зазначають, що підготовка дітей і молоді до свідомого життя повинна проходити в атмосфері взаєморозуміння та злагоди, з повагою до державного та соціального устрою; визначають вимоги до рівня сформованості в особи соціальних і громадянських якостей з урахуванням особливостей майбутньої професійної діяльності; наголошують на гнучкій й адекватній запитам практики підготовці фахівця [10, с. 50].

Набуття професійної компетентності базується на особистісному досвіді, ціннісних орієнтаціях студента. Один з найважливіших шляхів вирішення завдання по оволодінню майбутніми педагогами універсальними (ключовими) і професійними компетенціями в системі професійної освіти бачиться в пошуку і впровадженні в навчальний процес методів активного навчання. Основою формування професійної компетентності є досвід здобувачів – як колишній, актуалізований на заняттях, так і новий, отриманий «тут і тепер» у ході проектної діяльності, рольових ігор, психологічних тренінгів тощо. При цьому досвід стає основою суб'єктної позиції особистості майбутнього педагога (і, відповідно, ключової компетентності) не сам по собі, а лише в процесі його осмислення. Сказане означає, що в число «компетентнісних» форм та методів повинні бути включені не тільки «діяльнісні» (наприклад, рольові та ділові ігри, метод проектів, навчальна практика, виконання кваліфікаційних робіт), але і «вербальні», які, тим не менш, можуть бути віднесені до «активних» методів навчання (звернення до минулого або щойно сформованого досвіду, відкрите обговорення нових понять, в ході якого неминуче виявляється задіяною суб'єктна позиція здобувача вищої освіти і, опосередковано – їх колишній досвід, відкрите обговорення проблемних ситуацій; дискусія, зіткнення суб'єктних позицій).

У силу цього в професійній школі заняття – «урок» (лекція, традиційний семінар) як єдина і монопольна форма організації освіти, має піти в минуле. На зміну йому приходять індивідуальні та групові консультації, ділові ігри, робота в командах і групах, навчальне проектування, активні (а по суті, діяльнісні) форми і методи організації навчання. При цьому, на думку ряду дослідників, основний упор повинен робитися на самостійну роботу студентів [9].

Принципово змінюється позиція викладача. Якщо раніше під час традиційних форм навчання викладач як би йшов попереду і вів за собою студента (пояснення нового матеріалу – закріплення – застосування на практиці – контроль), то при нових формах організації навчального процесу викладач як би вказує студенту дорогу (вступні, оглядові лекції) і пропускає його вперед. Далі студент повинен самостійно вивчити черговий навчальний матеріал, а прийшовши на заняття, отримати необхідні консультації, обговорити, «програти», опрацювати з іншими студентами можливості практичного використання отриманих знань у різних ситуаціях.

Тобто, в процесі професійної освіти когнітивні результати освіти, знання, уміння і навички стають інтегральними (когнітивно-особистісними) результатами. Послідовна реалізація особистісно-орієн-

тованого та компетентнісного підходів у професійній освіті вимагає поширення даної схеми з одного тільки навчання на загальноосвітній блок дисциплін, з процесу формування професійної компетентності – на освітній процес в цілому.

Зазначимо, на наш погляд найбільш значущі особливості професійної підготовки майбутніх учителів початкових класів.

По-перше, методологічним підґрунтям інноваційних змін є переорієнтація на компетентнісну спрямованість професійної підготовки майбутніх педагогів, що стала новим концептуальним орієнтиром. Підкреслимо, що провідні науковці і практики, такі як: Н. Бібік, С. Бондар, О. Пометун, О. Савченко переконані, що упровадження компетентнісного підходу означає переорієнтацію з процесу на результат освіти в діяльнісному вимірі, забезпечення спроможності випускника закладу вищої освіти пошуку свого «Я» у професії, мати відповідний потенціал для практичного вирішення життєвих проблем. Крім того, реалізація компетентнісного підходу в змісті професійної освіти дозволяє формувати у випускників якості, необхідні для його інтегрування в широкий світовий соціокультурний простір.

На думку Н. Бібік, до таких слід віднести: навчання співробітництва і діалогу на рівні взаємодії окремих людей, носіїв різних поглядів і культур; усвідомлення багатозначності позицій і поглядів на те чи інше явище; уміння користуватися інформаційними ресурсами [1, с. 25].

По-друге, оновлена система професійної підготовки майбутніх учителів початкових класів висуває особливі вимоги до особистості сучасного педагога. Сучасний етап розвитку освіти вимагає зосередження уваги на таких професійно значущих якостях педагога, як: методична гнучкість та інноваційність, потужний науковий потенціал, глибокі знання свого предмета й суміжних дисциплін і перш за все, гуманістична спрямованість у стосунках з молодшими школярами.

По-третє, чим точніше педагогічна освіта буде реагувати на інноваційні процеси в початковій школі, тим більше передумов для підвищення її якості. Серед основних досягнень початкової школи слід назвати ті, які необхідно впроваджувати в практику підготовки майбутнього вчителя початкової школи, а саме: гуманізацію освіти та її особистісно-розвивальний характер; запровадження компетентнісного підходу до визначення навчальних досягнень; варіативність ефективних підходів для досягнення кінцевого результату; спрямованість діяльності вчителя на організацію моніторингового дослідження якості навчальних досягнень учнів у початковій школі.

Висновки та пропозиції. Отже, винятково важливого значення, на нашу думку, набуває процес формування професійної компетентно-

сті майбутніх учителів початкових класів, який повинен ґрунтуватися на загальних положеннях компетентнісного підходу та використанні інших науково обґрунтованих підходів, зокрема: діяльнісного, акмеологічного та особистісно-розвивального.

У пошуках вирішення проблеми нами зроблено висновок, що формування професійної компетентності – керований процес становлення професіоналізму, тобто це освіта і самоосвіта спеціаліста. Набуття професійної компетентності базується на особистісному досвіді, ціннісних орієнтаціях студента. Цей процес пропорційно залежить від таких особливостей, як: переорієнтація на компетентнісну спрямованість професійної підготовки майбутніх педагогів; оновлені вимоги до професіограми та особистісних якостей сучасного педагога; гнучкість та інноваційність системи освіти у початковій школі.

На нашу думку, врахування викладених аспектів дозволить досягти ефективних результатів у формуванні професійної компетентності майбутніх учителів технологій зокрема та їхньої педагогічної майстерності загалом.

Перспективами подальших наукових пошуків є розроблення та обґрунтування педагогічних умов формування професійної компетентності майбутніх учителів початкових класів.

Список використаної літератури:

1. Бібік Н.М. Компетентнісний підхід до презентації освітніх результатів. *Школа першого ступеня : теорія і практика* : зб. наук. праць. Переяслав-Хмельницький : ДПУ ім. Г. Сковороди. 2004. Вип. 10. С. 18–26.
2. Головань М. С. Компетентнісний підхід як методологічна основа вищої професійної освіти. *Психологія: реальність і перспективи*. Рівне, 2011. Вип. 1. С. 53–56.
3. Делікатна Н.М. Формування конструктивно-проєктивних умінь у майбутніх учителів початкової школи : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.09. Київ, 2021. 234 с.
4. Державний стандарт початкової освіти : Постанова Кабінету Міністрів України від 21.02.2018 р. № 87. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/87-2018-%D0%BF#Text> (дата звернення: 28.04.2023).
5. Карпова Л.Г. Сутність професійної підготовки викладача. *Педагогічна підготовка викладачів вищих навчальних закладів* : Матеріали міжвузівської науково-практичної конференції. Харків : ОВС, 2002. 164 с.
6. Карпова Л.Г. Формування професійної компетентності вчителя загальноосвітньої школи : автореф. дис. ... канд. пед. наук. Харків, 2004. 20 с.
7. Коваль Л.В. Професійна підготовка майбутніх учителів у контексті розвитку початкової освіти : монографія. 2-е вид., перероб. і допов. Донецьк : ЛАНДОН-XXI, 2012. 343 с.
8. Лактіонова Г.М. Концепт покоління. Концептосфера педагогічної освіти : матеріали філософсько-методологічного семінару «Аксіологічна концептосфера педагогічної освіти» / за заг. ред. Т.П. Усатенко. Ніжин : ПП Лисенко М.М., 2010. 299 с.
9. Можаяєва О.М. Формування і розвиток основних компетентностей особистості в початковій школі. *Початкова освіта*. 2009. № 32. С. 24–28.
10. Підготовка майбутніх фахівців початкової та дошкільної освіти: стратегії реформування : монографія / за ред. В.М. Чайки, О.І. Янкович. Тернопіль : Осадца Ю.В., 2019. 232 с.

Trypolska N. Scientific and theoretical aspects of the problem of formation of professional competence of future primary school teachers in a modern institution of higher education

The article is devoted to the problem of formation of professional competence of future primary school teachers in a modern institution of higher education.

It is mentioned that the need for the formation of professional competence of a specialist due to the rapid development of society, as well as intensive informatization of the educational environment therefore, a teacher should be able to quickly adapt to new vectors of professional activity that change fast. In this conditions, it becomes mandatory not only artificial accumulation of theoretical knowledge by students, but development of their professional skills that will contribute to expansion of employment opportunities on the current job market, social integration in society and will be used by future educators in their professional activity. The genesis of the problem of modernization of the education system and formation of professional competence of future primary school teachers was analyzed, and also theoretical approaches to the definition, nature and professional competence of teachers are mentioned, features of its formation and impact on the effectiveness of future preparation of primary education specialists. Emphasis is placed on the fact that there is a shift emphasis from the knowledge paradigm to competence paradigm, which is based on the idea of activity nature of the content of education.

Based on the study, it was established that the formation of professional competence is guided process of formation of professionalism, that is, it is education and self-education of a specialist.

The author proves that the acquisition of professional competence is based on personal experience, value orientations of a student that are proportional depend on the following features, such as: reorientation to competence orientation of professional training of future teachers; updated requirements to the profession and personal qualities of a modern teacher; flexibility and innovativeness of the primary school education system.

Key words: *competence approach, professional competence, higher education, future primary school teachers.*